

GÖRDES HALILARINDA GÖRÜLEN DEĞİŞİM VE NEDENLERİ¹

COMMON CAUSES OF CHANGE OF THE GORDES CARPETS

Tuğçe Suvacı²

Sema Etikan³

ÖZ

Manisa İline bağlı Gördes İlçesi Türk dokuma kültürünün şekillendiği ve devam ettirildiği önemli merkezlerden birisidir. Kendine özgü renk, motif ve desen özellikleriyle Türk Halı Sanatı içerisinde farklı bir yeri olan Gördes halılarının 17. yüzyıldan itibaren dokunmaya başlandığı bilinmektedir. Gördes ve çevresi zaman içerisinde Anadolu'nun önemli halı merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Ancak son zamanlarda geleneksel dokumacılığımızın yaşadığı değişim Gördes halılarında da kendisini hissettirmektedir. En yaygın sebep olarak bilinen ticari kaygıların sonucunda ortaya çıkan bu değişim, yöre halılarında renk, motif ve desen özelliklerinin değişmesi ile kendisini belli etmektedir. Bu çalışmada da Gördes halılarının renk, motif ve desen özelliklerinde görülen bu değişimin belirlenmesi ve belgelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda yörede dokumada kullanılan ipliklerin bitkisel boya ile boyanmasının giderek azalması ve yapay boya ile boyanması bu amaçla kullanımın yaygınlaşması sonucunda renklerde önemli bir değişim yaşandığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Gördes halısı dokumacılığının azaldığı, bu geleneksel halıların yerini de daha çok ticari amaçlı dokunan ve desen adı olarak "Kırkyama" ile "Şal" olarak isimlendirilen halıların aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gördes, Dokumacılık, Halı.

ABSTRACT

Gordes District of Manisa Province is one of the major center which Turkish culture has shaped and continue weaving. From the 17th century is known as Gordes carpets began to weave with its unique color, pattern and texture features. Gordes and the environment has become one of the Anatolia's most important centers of carpet over time. However, the changes recently experienced by traditional weaving is reflected also in Gordes carpets. Known as the most common cause of this change occurring as a result of commercial considerations, local carpets colors, designs and patterns with changes. In this study, the color of Gordes carpets, motifs and patterns identified and documented these changes in properties were investigated. As a result of in this study, weaving yarns which are dyed by herbal pigment, decreased in time step by step and the colors changed significantly due to the expansion of artificial dyes is being observed. Moreover, weaving Gordes carpet decreased and commercial products, called "patchwork" and "throw" become widespread instead of traditional Gordes carpet at the same time.

Keywords: Gördes, Weaving, Carpet.

¹ Başvuru tarihi: 16.10.2014 Kabul tarihi: 12. 01.2014, Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 3909-YL1-14 numaralı proje ile desteklenen "GÖRDES HALILARININ RENK MOTİF VE DESEN ÖZELLİKLERİNDE GÖRÜLEN DEĞİŞİM VE NEDENLERİ" konulu Yüksek Lisans Tezi'nden oluşturulmuştur.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

³ Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, semaetikan@mynet.com

1. GİRİŞ

El sanatları, var oldukları toplumun duygu, düşünce ve kültürel özelliklerini yansıtan önemli öğelerdir. El dokuması halıcılık da, el sanatları içerisinde önemli yeri olan ve Altay Dağlarının eteklerinde bulunan kurganlardan çıkarılan Pazırık halısı ile başlayıp değerini yitirmeden günümüze kadar gelen geleneksel bir uğraşıdır. Bugün birçok yörede el dokuması halıcılık halen sürdürülmektedir. Türk düğümüne ismini veren Gördes yöresi de Anadolu'da halıcılığın devam ettirildiği önemli dokuma merkezlerinden birisidir.

Manisa merkeze 107 kilometre uzaklıktaki Gördes, doğudan Demirci, güneyden Salihli ve kuzeyden Balıkesir ile komşudur. Gelişmiş kent merkezlerinin arasında kalan ilçenin yarısı ormanlarla kaplıdır. Gördes ilçesinin ne zaman kurulduğu ve ilçenin adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Evliya Çelebi Gördes'ten "Köritöz" olarak söz etmektedir. Halk arasında ise, bölgeye yerleşen "Kördost" adlı göçebelerin adının zamanla Gördes'e dönüştüğü ve bölgenin isminin buradan geldiği anlatılmaktadır (Anonim, 2013:137).

Kendine özgü renk, motif ve desen özellikleriyle Türk Halı Sanatında farklı bir yeri olan Gördes halıları 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve Gördes, ilerleyen zamanlarda Anadolu'nun önemli halı merkezlerinden birisi haline gelmiştir (Anonim, 2013:137).

Gördes halıları renk, desen ve motif bakımından oldukça zengin çeşitlere sahiptir. Fakat son zamanlarda geleneksel dokumacılığımızın yaşadığı değişim yöre halılarında da görülmektedir. Daha çok ticari kaygıların sonucunda yaşanan bu değişim renk, motif ve desen özelliklerinde kendisini belli etmektedir. Bu çalışmada da son yıllarda Gördes halılarında yaşanan değişimin belirlenmesi ve belgelenmesi amaçlanmıştır. Bu belirleme ve belgeleme çalışması, bir sonraki aşamada yapılabilecek olan yöre dokumacılığının canlandırılması ve geliştirilmesi çalışmalarına destekleyici bir ön çalışma olarak da önemlidir.

Araştırma sürecinde, ilçe merkezinde yer alan Güneşli Mahallesi ile Doğanpınar, Deliçoban, Şeyhyayla, Köseler ve Dalkır köylerine ziyaretler yapılmış ve dokumacılarla karşılıklı görüşülerek yöre halıcılığı ile ilgili bilgiye ve halı örneklerine ulaşılmıştır. Bununla birlikte Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Manisa Kültür Evine ve İlçe merkezinde bulunan el dokuması halı satış mağazalarına da aynı amaçla ziyaretlerde bulunulmuştur.

Ayrıca T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının “Türk El Dokuması Halı Kataloğu” ile literatürde yer alan geleneksel Gördes halıları da araştırma kapsamında incelenmiştir.

Araştırma sonucunda, belirgin değişimin 1990 yılı ve sonrasında başladığı tespit edilmiş ve bu tarihten sonra dokunmuş halılar günümüz halıları olarak değerlendirmeye alınarak geleneksel halılar ile günümüz halıları arasındaki değişim açıklanmıştır.

2. GÖRDES HALILARI

2.1. Dokuma Tekniği

Gördes yöresinde halı dokuma tekniğinin aşamalarını iplik hazırlama ve boyama, desen hazırlama, çözgü çözme, gücü bağlama, çiti ve kilim örme, düğüm atma ve bitirme işlemleri oluşturmaktadır.

Gördes halılarının atkı çözgü ve ilme ipliği yündür. Bazı örneklerde çözgü ipliğinin pamuk, ipek ya da keten olduğu, atkı ipliğinde de yine bazen pamuk kullanıldığı görülmektedir (Öztürk ve Aydın, 1994:30).

Gördes yöresinde iplik hazırlama aşamasında kirman, kirman tarağı ve çıkırık kullanılmaktadır. Yörede çıkırığa “fırıldak” kirmana ise “kirmen” denilmektedir. Ancak bugün dokumacıların büyük bir çoğunluğu ipliğini kirman ya da çıkırık kullanarak kendi hazırlamayı bırakmıştır. Piyasadan satın aldıkları iplikleri kullanmaktadırlar.

Geleneksel Gördes halılarında, dokuma ipliklerinin boyanmasında bitkisel boyalar kullanılmaktadır. Yörede bugün daha az kullanılan bu bitkilerin başlıcaları; boyacı sumacı (*Rhus cotinus L.*), derici sumacı (*Rhus coriaria L.*), kökboya (*Rubia tinctorium*), sütleğen (*Euphorbia sp.*), beyaz papatya (*Anthemis tinctoria L.*), cehri (*Rhamnus tinctoria*), meşe palamutu (*Quercus aegilops L.*), çivit otu (*Isatis tinctoria L.*), nar (*Punica granatum L.*), muhabbet çiçeği (*Reseda lutea L.*), ceviz kabuğu (*Juglans regia L.*), mazı (*Quercus infectoria Oliv.*), sarıkız otu (*Lysimachia nummularia*), murt (*Myrtus communis L.*), kızılçam kabuğu (*Pinus brutia Ten.*), boyaşapla otu (adaçayı) (*Salvia sp.*) ve basama otu (yabani kasımpatı) (*Chrysanthemum balsamita*)’dur. Sarı tonlarını veren basama otu genellikle renk karışımlarında kullanılmaktadır (Anonim, 1990:7-9).

Boyaları elde etmek için, boya bitkileri bir gün önceden boyama kazanındaki suya bırakılıp, erimeleri sağlanmakta ve yünler iyice ıslatılmış ve sıkılmış olarak boya ilave edilmiş

suya konulmaktadır. Bu şekilde 80-90 derecede bir süre ısıtılarak tutularak boyanan yün halı iplikleri sabunlu ılık su ile yıkanarak gölgede kurutulmaktadır.

Günümüzde yörede ipliklerin boyanması işleminde bitkisel boyalarla beraber yapay boyalar da kullanılmaktadır. Dokumacıların büyük bir çoğunluğu ise boyanmış hazır ipliği tercih etmektedir.

Gördes halısı dokuyan dokumacılar dokuma işlemine başlamadan önce özel olarak desen hazırlamakta, eski desen örneklerine veya önceden dokunmuş olan halıların motiflerine bakarak dokuma işlemini yapmaktadırlar. Yıllardır bu işi yapan dokumacıların büyük bir çoğunluğu da aynı motifleri sürekli dokudukları için ezberlemişlerdir. Bu nedenle herhangi bir örneğe bakmadan hafızalarından dokumaktadırlar. Şekil 1.'de dokumacıların kullandıkları bir desen örneği görülmektedir.

Şekil 1. Desen Örneği (Şeyhyayla Köyü-2014)

Dokuma işlemine başlamada ilk aşama çözgü çözme işlemidir. Gördes yöresinde sarmalı tip tezgah kullanıldığı için çözgü tezgah üzerinde değil ayrı bir yerde, çözgü çözme aleti yardımıyla çözülmekte ve sonra tezgah üzerine yerleştirilmektedir. Bu amaçla kullanılan çözgü çözme aleti; yaklaşık 4-5m boyunda bir kalasın üzerine, birisi sabitleştirilmiş, diğeri kalas üzerindeki deliklere geçirilerek hareket ettirilebilen bir metre boyunda iki demir borudan ibarettir. Dokunacak halının boyutuna göre, hareketli boru ile uzunluk ayarlanmaktadır. Yörede kullanılan çözgü çözme aleti Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. Çözüme Aleti (Gördes Merkez Güneşli Mahallesi-2014)

Çözüme işleminden önce dokunacak olan halının boyutları belirlenir. Belirlenen boyuta göre çözüme aleti ayarlanır. Çözüme işlemi iki ya da üç kişi ile yapılabilir. Bir kişi çözüme aletinin iki demir borusu arasında çözüme ipliği ile sekiz rakamı yapacak şekilde gidip, dönerek ipliği sarar ve diğer kişiler de çözüme ipliğinin başına zincir atarak bağlar. Bu işlem bittikten sonra çözüme aletinden çıkarılan ve iki başına ince demir çubuk geçirilen çözüme ipliği iki kişi yardımı ile gerginleştirilir. Daha sonra hazırlanan çözüme ipliğinin tezgaha geçirilebilmesi için çubuklar alt ve üst leventlere yerleştirilir. Çözüme gerginliği tezgah üzerinde sıkıştırılmak sureti ile ayarlanır ve çözüme ve tezgaha geçirme işlemi tamamlanır.

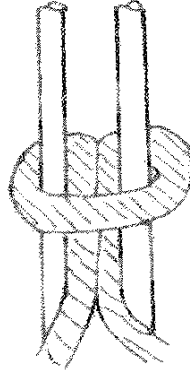
Gücü bağlama, halı düğümlerinin çözüme üzerinde durmasını sağlayacak atkı ipliklerinin, çözüme tellerinin yarısının altından diğer yarısının da üstünden geçmesine olanak vermesi için yapılan bir işlemdir. Bu amaçla tezgaha yerleştirilme işlemi tamamlanan çözüme iplikleri birisi önde diğeri arkada kalacak şekilde usulüne uygun olarak gücü tahtası üzerine bağlanır. Böylelikle dokuma sırasında düğümleri sıkıştırarak atkı ipliğinin atılabilmesi için gerekli olan çaprazlık sağlanmış olur (Yazıcıoğlu, 1992:110).

Dokuma işlemine başlamadan önce ve halının tamamı bittikten sonra çiti örgü yapılmaktadır. Gördes yöresinde çiti örgü, çift çözüme üzerine atkı iplikleri ile zincir yapılarak örülmekte ve kirkit yardımı ile sıkıştırılmaktadır.

Çiti örgü gibi kilim örgü de halının her iki ucunda bulunan ve haliya sağlamlık kazandıran bir dokumadır. Dokunan halının boyutuna bağlı olarak 3 ya da 5 cm gibi farklı ölçülerde olabilmektedir. Gördes halılarında kilim örgüsünün standart bir kalınlığı yoktur. Her halıda farklı kalınlıkta kilim örgüsüne rastlanmaktadır. Renkler genellikle zemin dokumasında kullanılan renkler ile aynıdır.

Batı Anadolu Bölgesinin en önemli halı dokuma merkezlerinden biri olan Gördes yöresi halılarında, kendi adını verdiği çift düğüm (Türk düğümü, Gördes düğümü) tekniğiyle dokuma yapılmaktadır (Anonim, 1990:10).

Gördes düğüm tekniği ile ilme atmak için; ilmelik iplik bir çift çözgü ipliğinin arasından geçirilip, sol çözgünün önüne alınmakta ve tekrar sağ çözgünün önünden arkaya doğru geçirilerek iki çözgünün arasından aşağıya çekilmektedir. Bir sıra düğüm atıldıktan sonra sağ taraftan ve sol taraftan atkı işlemi yapılmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Gördes (Türk) Düğümü (Yazıcıoğlu, 1992:122)

Düğüm atma ve atkı ipliği ile sıkıştırma işlemi bittikten sonra ilme ipliğinin fazlası halı makası ile istenilen hav boyunda kesilmektedir. Bu işlem her sırada uygulanmaktadır.

Dokuma işlemi bittikten sonra başlangıçtaki gibi kilim örgüsü ve çiti örgüsü yapılmakta ve uygun saçak uzunluğu bırakıldıktan sonra halı tezgahdan kesilmektedir. Halı yüzeyi süpürme işlemi ile temizlenmekte veya gerekli durumlarda yıkama işlemi yapılmaktadır.

2.2. Geleneksel Gördes Halılarının Renk, Motif ve Desen Özellikleri

Geleneksel Gördes halılarında çeşitli bitkilerden elde edilen bitkisel boyalar kullanılmaktadır. Yörenin geleneksel renklerine ulaşmak için kökboya (*Rubia tinctorium*)

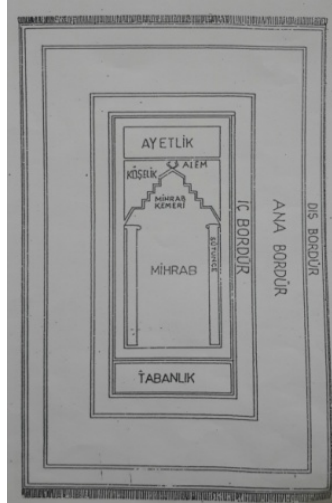
bitkisinden; kırmızı, boyacı sumacı (*Rhus cotinus L.*)'ndan; kahverengi ve tonları, sütleğen (*Euphorbia sp.*)'den; mat sarı ve koyu yeşil, papatya (*Anthemis tinctoria L.*)'dan; kanarya sarısı ve kahverengi, cehri (*Rhamnus tinctoria*)'den; sarı tonları, fıstık yeşili ve tarçın renkleri, meşe palamudu (*Quercus aegilops L.*)'ndan; krem rengi, haki renkler ile siyah, çivit otu (*Isatis tinctoria L.*)'ndan; çivit mavisi, nar meyve kabuğu (*Punica granatum L.*)'ndan; sarı ve gri tonları, muhabbet çiçeği (*Reseda lutea L.*)'nden; yeşil ve sarı renkler, ceviz kabuğu (*Juglans regia L.*)'ndan; kahverengi tonları, mazı (*Quercus infectoria Oliv.*)'dan; sarı, murt (*Myrtus communis L.*) bitkisinden; sarı ve renk karışımları, kızılçam kabuğu (*Pinus brutia Ten.*)'ndan; kızıl sarı, tarçın sarısı, boyaşapla (adaçayı) (*Salvia sp.*) bitkisinden; fildişi ve bej rengi, basama otu (yabani kasımpatı) (*Chrysanthemum balsamita*)'ndan ise sarı renkler elde edilmektedir. Basama otu (yabani kasımpatı) ise genellikle renk karışımlarında kullanılmaktadır (Anonim, 1990:7-9). Çeşitli bitkiler yardımıyla boyanmış olan ipliklerle dokunmuş halılarda kırmızı, kahverengi, mavi, lacivert, yeşil ve beyaz renkler hakimdir. Lacivert zeminli halılar, halıcılar arasında daha kıymetli kabul edilmektedir (Aslanapa, 1987:153; Deniz, 1986:14).

Gördes halılarının bazı örneklerinde zıt renklerin bir araya geldiği görülmektedir. Kırmızı ile lacivert, turuncu ile yeşil, turuncu ile lacivert genellikle yan yana kullanılmıştır. Şekil 4'de bu zıt renkler kullanılarak dokunmuş bir örnek yer almaktadır.

Şekil 4. Vakıflar Halı Müzesi'de Bulunan E.65 Envanter Numaralı 19. yy'a Ait Gördes Seccadesi (Anonim, 1992a)

Gördes halıları genellikle seccade tipindedir. Seccade halılarda dıştan içeriye doğru dar ve geniş bordürlerden sonra ortada mihrap zemini yer almaktadır. Mihrap zemini lacivert, mavi, kırmızı veya yeşil renkte dokunmaktadır. Zeminde mihrap kemeri merdiven halinde daralarak tepede sivri bir biçimde birleşmektedir. Mihrap kemerinin üstünde “ayetlik”, altında ise “tabanlık” bölümü yer almaktadır. Bu bölümün içerisi “ejder” ya da “yılan” olarak adlandırılan motif ile doldurulmaktadır. Gördes seccadelerinin çoğuna mihrap zemininde her iki yanda yer alan ve “sütunce” adı verilen sütun motifleri ile mihrap kemerinden aşağıya doğru sarkan kandil motifi dokunmaktadır. Gördes seccadeleri arasında mihrabın çift yönlü olduğu örnekler de bulunmaktadır. Şekil 5’de Gördes seccadelerinde genel olarak yer alan bölümler görülmektedir (Aslanapa, 1987:153; Aslanapa, 1993:132; Aytaç, 2006:75; Bayraktaroğlu, 1999:60; Deniz, 2000:38,108).

Şekil 5. Bir Gördes Seccadesinin Bölümleri (Anonim, 1990:17)

Gördes halıları motif ve desen özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır.

Kız (Sinekli, Nevresim) Gördes: Ortasında eşkenar dörtgen şeklinde madalyonu, çift mihrabı ve geniş kendine özgü bordürü ile çeyizlik olarak dokunan, odalık boyutundaki halılardır. Eski örneklerde bordür ve iç zemin renkleri beyazdır. Birbirine bağlı iki kanat şeklindeki “sinek” adı verilen küçük motifler zeminde diyagonal olarak sıralanmaktadır. Kız çeyizi olarak dokunduğundan Kız Gördes adıyla da anılmaktadır. Kullanılan renkler genellikle krem, kırmızı veya mavidir (Aslanapa, 1987:156; Aslanapa, 1993:132; Bayraktaroğlu,

1999:59; Bozkurt, 1997:259; Deniz, 1986:14; Deniz, 2000:38, 108; Görgünay, 1977:173; Öztürk ve Aydın, 1994:30) (Şekil 6).

Şekil 6. Antalya Müzesi'nde Bulunan 1.56.75 Envanter Numaralı 18. yy'a Ait Kız Gördes Halısı
(Anonim, 1992a)

Göbekli Gördes: Göbekli Gördes'de de Kız Gördes'te olduğu gibi çift yönlü mihrapların üst kısımlarında dikdörtgen şekilli birer çerçeve yer alır. Bu çerçevelerin içi stilize ejder figürleri veya çiçek motifleri ile süslenmiştir (Anonim, 1990:13; Bozkurt, 1997:259; Deniz, 1986:14; Deniz, 2000:108) (Şekil 7).

Şekil 7. Göbekli Gördes (Deliçoban Köyü-2014)

Kandilli Gördes: Kandilli Gördes halılarında tek mihrap görülür. Mihraptan halı zeminine bir kandil sarkar. Kandil yerine, ibrik de kullanılabilir. Geç devir örneklerde mihraptan kandil yerine benzer şekilde çiçek buketi sarkar. Bu tür örneklere de "**Avizeli**

Gördes” denir (Şekil 8). Kandilli Gördes halılarında kandilin yer almadığı ve mihrap zeminin düz renk olarak dokunduğu örneklere ise **“Mihraplı Gördes”** denir (Bayraktaroğlu, 1999:60; Bozkurt, 1997:259; Deniz, 2000:108; Leloğlu-Ünal, 1999:531) (Şekil 9).

Şekil 8. Türk İslam Eserleri Müzesi’nde Bulunan 17. yy’a ait Avizeli Gördes Halısı (Anonim, 1992a)

Şekil 9. Türk İslam Eserleri Müzesi’nde Bulunan TIEM 376 Envanter Numaralı 17. yy’a Ait Mihraplı Gördes Halısı (Anonim, 2009)

Marpuçlu Gördes: Mihrabı iki yanında sütunların uzandığı halılara Marpuçlu Gördes, Sütunlu Gördes ya da Direkli Gördes adı verilir. Osmanlı Saray Halılarının özelliğini taşıyan bu halılarda sütunların uçlarında stilize bitkisel motifler yer almaktadır (Aslanapa, 1987:156; Aslanapa, 1993:132; Bozkurt, 1997:259; Deniz, 1986:14; Deniz, 2000:108; Görgünay, 1977:173; Öztürk ve Aydın, 1994:30) (Şekil 10).

Şekil 10. Türk İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan TiEM 806 Envanter Numaralı
19. yy'a ait Marpuçlu (Sütunlu) Gördes Halısı (Anonim2009)

Elmalı Gördes: Ana bordürlerinde üç ayrı yöne bakan ve bir dalla birbirine bağlı bitkisel karakterli motif taşıyan namazlıklara verilen isimdir (Öztürk ve Aydın, 1994:30) (Şekil 11).

Şekil 11. Vakıflar Halı Müzesi'nde Bulunan E.65 Envanter Numaralı
19. yy'a Ait Elmalı Gördes Halısı (Anonim, 1992a)

Mecidi Gördes: Halı zemininde tuğra veya sancak tasviri bulunan örneklere denir. Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) ortaya çıkan bu halılar, halk arasında "Mecidi Gördes", yabancı kaynaklarda da "Barok Gördes veya Kızıl Gördes" isimleriyle tanınırlar (Bozkurt, 1997: 259; Deniz, 2000:39; Öztürk ve Aydın, 1994:30).

Manzaralı Gördes: Halı zemininde yan yana dizilmiş ya da üst üste sıralanmış, bahçeli evler veya etrafı bahçeyle çevrilmiş cami tasvir edilir. Bazen halı zemini mihraptan sarkan bir çiçek demetiyle ikiye bölünür ve manzaralar her iki bölüme simetrik olarak yerleştirilir (Deniz, 1986:15).

3. GÖRDES HALILARININ YAŞADIĞI DEĞİŞİM VE NEDENLERİ

Gördes halılarının tarihsel süreci incelendiğinde günümüze kadar bazı değişimler yaşayarak geldiği görülmektedir. 18-19. yüzyıllarda önce renklerde bozulma başlamış, bu dönemde kiremit kırmızısının kullanımı yaygınlaşmıştır. Göbek motifleri değişmiş, sütunceler mimari bir şekle dönüşmüştür. 19. yüzyılda daha önce halılarda geometrik bir düzende yer alan bitkisel motifler daha natüralist dokunmaya başlamıştır. Sultan Abdülmecit döneminde “Mecidi Gördes” olarak adlandırılan yeni bir halı tipi ve beraberinde Barok üslup Gördes halıcılığında varlığını göstermiştir (Bozkurt, 1997:259; Deniz, 2000:39).

Ancak en önemli değişim, hatta Gördes halılarının bugünkü durumunu hazırlayan faktör olarak görülebilecek değişim, İngiliz şirketlerinin Batı Anadolu’da faaliyetlerine başlaması ile gerçekleşmiştir. Bu şirketler 1890 yılından itibaren Avrupa’da hazırlanan desenleri Anadolu’da dokutarak tekrar Avrupa’ya İzmir limanından ihraç etmişlerdir. 1908 yılında da birleşerek “Doğu Halıları İmalatçıları Şirketi” adı ile bilinen ticari kuruluşu oluşturmuşlar ve iflas ettikleri 1929 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Anadolu halı kültürüne giren bu yabancı desenler şirket faaliyetin yürütüldüğü birçok yörede dokuma geleneğinin bozulmasına neden olmuştur. Gördes’te bu yörelerden birisidir. Bunun yanı sıra doğal boya yerine yapay boya kullanımını tercih eden bu şirket, sipariş desenlerle geleneksel desene zarar vermekle kalmamış, doğal boya geleneğinin de yok olmasına bir başlangıç yapmıştır (Eldem, 1971:124; Bozkurt, 1997:259; Deniz, 2000:39-43).

Daha sonra Gördes halılarında değişim 1950’li yıllarda da devam etmiş, bu yıllarda Gördes halısı kalite açısından gerilemiş ve kaba, uzun havlı halıların dokunması yaygınlaşmıştır (Deniz, 1986:15-16).

Gördes halıcılığının yeniden canlanması için, OR-KÖY (Orman ve Köy İlişkileri)’ün 1982’de başlayıp, 1985’de kapanan Boyalıköy’de kurduğu kooperatif ve birkaç yerli girişimcinin faaliyetleri dışında bir gayret gösterilmemiştir (Deniz, 1986:19; Deniz, 2000:107). Halen, Gördes’te eski halıcılığı canlandırmak için faaliyet gösteren birkaç tüccarın kişisel gayretleri dışında herhangi bir çaba bulunmamaktadır. Geçmiş yıllarda halıcılık,

babadan oğula geçen bir aile mesleği iken günümüzde tüccar mesleği haline gelmiş olup, bu şekilde de devam etmektedir.

Araştırma kapsamına alınan halı örnekleri incelendiğinde yakın tarihte görülen en belirgin değişim 1990 yılında dokunan halılarda tespit edilmiş ve bu nedenle çalışmada 1990 yılı ve sonrası günümüz halıları olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten sonra boyutlarda büyüme olduğu, geleneksel olarak kareye yakın olan halıların bazılarının çeyrek (150x250cm) ve kelle (200x300cm) boyutlarında (Anonim, 1992b) dokunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte dm^2 'deki düğüm sayısında da değişme olmuş ve TS 43 numaralı "El Dokuması Türk Halıları" isimli standarda göre düğüm sayısı ince sınıf el dokuması halılarda 40x40, orta sınıf el dokuması halılarda 30x35, kaba sınıf el dokuması halılarda 20x28 ve 16x22 olan Gördes halıları (Anonim, 1992b) 28x32, 30x35, 22x23, 30x40, 25x35 gibi farklı değerlerde dokunmaya başlanmıştır. Bu farklılıklar da motiflerin zeminde yerleştiriliş biçimini etkilemiştir.

Ayrıca ticari halıcılığın yaygınlaşması üretimi tüketicinin yönlendirmesi gibi bir sonuç doğurmuş ve zamanla dokunan her halı renk, motif ve desen özelliği bakımından tüketici tercihlerine göre şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu durum yöre halıcılığına yeni desenlerin girmesine ve geleneksel motif ve desenlerin değişmesine neden olmuştur.

Gördes ilçesine bağlı, Güneşli Mahallesi, Doğanpınar, Deliçoban, Şeyhyayla, Köseler ve Dalkır Köylerine, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Gördes merkezde bulunan el dokuması halı satış mağazalarına ve Manisa Kültür Evinde bulunan ve 1990 yılından sonra dokunmuş olan günümüz Gördes halıları temel alınarak, geleneksel halılar ile günümüz Gördes halıları arasında görülen değişim renk, motif ve desen özelliklerine göre ayrıntılı incelenerek aşağıda iki başlık altında verilmiştir.

3.1. Günümüz Gördes Halılarının Renklerinde Görülen Değişim

Gördes halılarında kullanılan renklerde görülen değişim bitkisel boyaaların yerini yapay boyaaların alması ile başlamıştır. Günümüzde Gördes bölgesinde ilme ipliği hazır olarak, boyanmış şekilde alınmakta ya da çok az dokumacı bazı yapay boyaalar kullanarak dokuma ipliklerini boyamaktadırlar. Bu nedenle artık geleneksel renklerin yerini daha çok kırmızı, yeşil, lacivert, mavi, turuncu, kahverengi, siyah, hardal, mor, sarı, açık yeşil, koyu yeşil (ördek başı) ve beyaz renk almıştır.

Bitkisel boya ile elde edilen renkler pastel renk ve tonlarda olmakta, yapay boyalar ise parlak renkler vermektedir. Günümüzde kullanılan renklerin bir kısmı geleneksel renkler olmasına rağmen yapay boyaların kullanılması ile elde edilen renkler canlı oldukları için dokumada renklerin birbirleri arasındaki uyumu geleneksel halılarda olduğu gibi olmamaktadır. Ancak ticari amaçlı dokunan bu halılar, tüketici tarafından tercih edilmektedir. Tüketici tercihlerinin bu yönde olması da geleneksel renklerdeki değişimin hızlanmasının önemli bir nedenidir. Şekil 12'de son yıllarda dokunmuş bir Kız Gördes halısı ve kullanılan renkler görülmektedir. Dokumada beyaz ve kahverengi ile beraber turuncu, kırmızı ve mavinin canlı tonları yer almaktadır.

Şekil 12. Kız Gördes (Gördes-Merkez, Güneşli Mahallesi-2014)

3.2. Günümüz Gördes Halılarının Motif ve Desen Özelliklerinde Görülen Değişim

Gördes halılarının motif ve desenlerin dokunmasında belirlenen en büyük değişiklik günümüz Gördes halılarının dm^2 'lerinde ki düğüm sayısında rastlanan değişimle ortaya çıkmıştır. TS 43 numaralı "El Dokuması Türk Halıları" isimli standarda göre düğüm sayısı ince sınıf el dokuması halılarda 40x40, orta sınıf el dokuması halılarda 30x35, kaba sınıf el dokuması halılarda 20x28 ve 16x22 olan Gördes halıları (Anonim, 1992b) 28x32, 30x35, 22x23, 30x40, 25x35 gibi farklı kalitelerde dokunmaya başlanmıştır. Dm^2 deki düğüm sayısında farklılaşma nedeni ile günümüz halıların da motiflerin daha sade ve daha büyük boyutta görülmektedir.

Gördes halılarının boyutlarında da bir değişim olduğu ve genellikle Gördes'te seccade tipi küçük ebatlı halılar dokunurken artık büyüklü küçüklü farklı ebatlarda halıların

dokunduğu görülmektedir. Araştırma kapsamına alınan günümüz Gördes halıları incelendiğinde halıların boyutlarındaki farklılık tespit edilmiş, 80x110, 60x90, 60x300, 80x120, 120x180, 150x220, 250x325 cm ebatlarında halı örneklerine rastlanmıştır.

Günümüzde yörede, geleneksel Gördes halılarından daha çok Sinekli Gördes adı verilen halıların dokunmasına devam edilmektedir. Bu halılarda dm^2 lerinde ki düğüm sayısında değişim sebebiyle, motiflerde sadeleşme görülmektedir. Sinekli Gördes ya da Kız Gördes adı ile bilinen bu halıların eski örneklerinde sinek motifleri daha yoğunken günümüz örneklerinde bu motiflerinin azaldığı tespit edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Kız Gördes (Deliçoban Köyü-2014)

Bir başka değişim de geleneksel Manzaralı Gördes halılarında görülmektedir. Geleneksel örneklerinde, manzara motifi olarak camii veya bahçeli evler bordürde yer alırken, günümüzde bu motifler zeminde yer almakta olup bordür de ise stilize çiçek motifleri görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Manzaralı Gördes Gördes (Deliçoban Köyü-2014)

Bir başka değişim ise sütunlu (marpuçlu) Gördes halılarında görülmektedir. Bu halılarda eski Gördes halısı desenlerinden yola çıkılarak değişime uğramış ve farklı desenler tasarlanmış örnekler görülmektedir (Şekil 15).

Şekil 15. Sütunlu (Marpuçlu) Gördes (Deliçoban Köyü-2014)

Geleneksel Gördes halılarının dokunmasının giderek azalmasının yanı sıra bir başka önemli değişim olarak, yöre halıcılığına yeni giren desenler görülmektedir. Ticari kaygıların ön plana çıkması ile tamamen tüketici tercihlerine göre tasarlanmış olan ve “**Kırkyama**” ile “**Şal**” adının verildiği bu desenlerin geleneksel Gördes halıları ile hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Ticari firmaların desen atölyelerinde tasarlanarak üretilmekte ve tüketicilere sunulmaktadır. Bu halıların desenleri oluşturulurken çeşitli yörelere ait bitkisel motifler ile tezyini sanatlarda kullanılan bitkisel motifler belli bir düzende bir araya getirilmektedir (Şekil 16, 17).

Şekil 16. Kirkyama Deseni (Gördes Merkez-2014)

Şekil 17. Şal Deseni (Gördes Merkez-2014)

4. SONUÇ

Günümüzde geleneksel Gördes halılarının dokunması oldukça azalmıştır. Ticari kaygıların getirdiği bir sonuç olarak geleneksel halıların yerini tüketiciye yönelik dokunan, “kırkyama” ve “şal” desen adlarıyla bilinen halılar almıştır. Bu halıların desenleri ise dokumacıların anlaşılabilir olarak çalıştıkları şirketler bünyesinde desinatörler tarafından hazırlanmakta ve şirket aracılığıyla dokumacıya sipariş usulü dokutturulmaktadır. Aynı şekilde renklerde de tüketici tercihleri ön plana alındığı için geleneksel renklerin kullanımı azalmıştır. Geleneksel renklerde yaşanan değişimin bir başka sebebi de dokumacının artık bitkisel boyacılığı terk etmiş olması ve onun yerine yapay boya kullanımını arttırmış olmasıdır. Bununla beraber dokumacıların büyük bir çoğunluğu artık ipliğini kendisi boyamamakta, hazır boyalı olarak satın aldığı ipliği kullanmaktadır. Türk Halı Sanatının oluşumunda önemli bir katkısı olan Gördes Halıları, günümüzde kaybolma tehlikesi ile yüz yüzedir. Bu köklü geleneğin yok olmaması için ciddi önlemler alınması gerekmektedir. Yapılan belirleme ve belgeleme çalışmalarının yol göstericiliğinde, bu uğraşının hem kültürel bir değer olması hem de yöre insanı için önemli bir gelir kaynağı olması dikkate alınarak sürdürülebilirliğinin sağlanması için çözümler üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Anonim, (1990). **Gördes Halı ve Kilimleri Sergisi**, Gördes Kaymakamlığı, M. Nail Akçiçek Halk Kütüphanesi Müdürlüğü Yayınları, Manisa.

Anonim , (1992a). **Turkish Handwoven Carpets**, Katalog No:1-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Anonim, (1992b). **Tekstil Yer Döşemeleri-El Dokuması Halılar-Türk Halıları**, TSE Yayını No:43, Ankara.

Anonim, (2009). **Geçmişini Arayan Gördes Halısı**, Gördes Genç Girişim Grubu Yayını, Printer Ofset Matbaacılık, İzmir.

Anonim, (2013). **Marka Şehir Manisa**, T.C. Manisa Valiliği, İzmir.

Aslanapa, O., (1987). **Türk Halısının Bin Yılı**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul.

Aslanapa, O., (1993). **Türk Sanatı El Kitabı**, İnkılap Kitapevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş., İstanbul.

Aytaç, A., (2006). **Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı**, Anka Basım Yayın Ltd. Şti. Konya.

Bayraktaroğlu, S., (1999). "Seccade", **ERDEM Dergisi**, Halı Özel Sayısı I., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi, C:10, Sayı:28, Ankara.

Bozkurt, N., (1997). "Halı", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.

Deniz, B., (1986). "Gördes Halıları", **Bilim Birlik Başarı**, Yıl:12, Sayı:45.

Deniz, B., (2000). **Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayımları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını:215.

Eldem, V., (1971). **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara.

Görgünay, N., (1977). "Halıcılığın Kökeni ve Türk Halıcılığının Tarihçesi" **Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C:8, Sayı:1, Erzurum.

Leloğlu- Ünal, S., (1999). "Anadolu - Türk Sanatında Natürmort Benzeri Düzenlemeler ve Türk Halı Seccadelerindeki Yankıları", **ERDEM Dergisi**, Halı Özel Sayısı III., Say:30, C:10, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Öztürk İ. ve Aydın Ö., (1994). "Türk Halıcılığının Tarihsel Gelişimi ve Gördes Halıları", **Akbank Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl:24, Sayı:72.

Yazıcıoğlu, Y., (1992). **El Dokusu Halıcılık**, Tisamat Basım Sanayi, Ankara.

Fotoğraf Çekimi: Tuğçe Suvacı